

LUSAKA CENTRAL PRISON



Acht jaar onschuldig in de cel voor moord

Leven na de doodstraf

door **Harald Merckelbach**

Ralf Jansse zat acht jaar lang onschuldig in een smerige, overbevolkte cel in Zambia in afwachting van voltrekking van de doodstraf. Zijn advocaat slaagde er uiteindelijk in om hem naar Nederland te krijgen. Jansse doorstond zijn ellende wonderbaarlijk goed. Hij vertelde onlangs aan Maastrichtse studenten hoe hij onder barre omstandigheden heeft weten te overleven zonder psychische schade op te lopen.

Hij is een middelgrote, gespierde man met een kaalgeschoren hoofd. Wie goed kijkt, ziet een langgerekt litteken op zijn kaalgeschoren schedel. Ralf Jansse (pseudoniem) zit tegenover me. We eten een broodje in de universiteitskantine. Zo dadelijk gaat hij college geven aan mijn studenten. Hij vertelt dan over Zambia. Jansse (43) heeft een hoop foto's meegenomen, zodat de studenten een idee krijgen van hoe het er was. Hij is vrolijk en levenslustig. Maar zijn foto's vallen allesbehalve in het genre van de gezellige vakantiekiekjes. Ze tonen het dagelijks leven in de meest smerige en overbevolkte gevangenissen van Afrika. Het zijn foto's van doodskisten, open riolen en desolate gevangenen. Jansse zat er acht jaar lang tussen. Hoe kan het dat deze man de draad van zijn leven weer wist op te pakken?

Foto links: Britse parlementsleden op bezoek in de Zambiaanse gevangenis

Zijn verhaal speelt zich grotendeels af in Lusaka, de hoofdstad van Zambia. En het begint allemaal in de zomer van 2001, met een jonge vrouw die hij nooit heeft gekend, maar wier begrafenis hij wél heeft betaald: Lilian Nkhata. Op de avond van 22 augustus van dat jaar bezoekt Lilian Nkhata een gebedsdienst in het huis van Chileshe Mukake. Het is al donker buiten. Lantaarnpalen zijn schaars in dit deel van Lusaka. Daarom: donker is hier pikkedonker. Na de gebedsdienst schreeuwt iemand dat er een gewapende man rond het huis van Mukake sluipt. De gewapende man gaat naar binnen. Lilian Nkhata en Chileshe Mukake verschansen zich in een kamer en doen de deur dicht. De man schiet dwars door de deur. Nkhata raakt dodelijk gewond. De schutter slaat op de vlucht.

Buurtgenoten van Mukake struinen de omgeving af op zoek naar de schutter. Een halve kilometer verderop ligt een bar. Ze horen dat er een blanke man is. De groep loopt naar de bar en daar aangekomen zien ze hem inderdaad. Hij krijgt rake klappen en wordt door de inmiddels gewaarschuwde politie in de boeien geslagen. De blanke wordt naar het huis van Mukake gebracht. De plaats delict zagezegd. Twee getuigen, onder wie Chileshe Mukake, zeggen dat ze de man herkennen als de schutter. De man is Ralf Jansse.

Geweer

Toen Jansse werd gearresteerd, was hij te voet op weg naar Lusaka om zijn vriendin daar op te halen. Ja, hij had een geweer bij zich. Maar in deze streek zijn berovingen aan de orde van de dag. Het is daarom niet ongevoel dat reizigers een vuurwapen bij zich dragen om dieven af te schrikken.

***Maar in deze streek zijn
berovingen aan de orde
van de dag.***

Wat herinnert hij zich van die avond? 'Ik ging naar die bar omdat ik een lift wilde hebben naar het centrum van Lusaka. Ik had mijn geweer buiten gelaten. Toen kwam er een groep boze mannen op me af. Een pakte een pistool uit zijn vest en gaf me met de kolf twee ferme klappen op mijn hoofd. Het werd zwart voor mijn ogen. Vanaf dat punt ben ik alles kwijt. Totdat ik in de politiecel een emmer water over me heen kreeg. Ik werd wakker en het eerste dat ik hoorde was een politieman die tegen me zei dat ik zes mensen had vermoord. Later die dag werd de aanklacht gewijzigd: ik zou mijn vriendin hebben vermoord. Ik was nog steeds gedesoriënteerd en begreep er niets van. Nog weer later kwam mijn vriendin me opzoeken. De aanklacht wijzigde andermaal: ik had ene Lilian Nkhata vermoord.'

In de cel werd Jansse voor de keuze gesteld: of er zou sectie op het lichaam van Nkhata worden verricht, maar dan moest Jansse wel de begrafenis betalen. Of men zou Nkhata direct begraven. Jansse betaalde. Dat werd later, tijdens de rechtszitting die volgde, in zijn nadeel uitgelegd. De sectie leverde ondertussen wel een belangrijke bevinding op. Want de patholoog-anatoom vond kogelresten in de hersenen, maar ook in de vagina van het slachtoffer. Het stond zodoende vast dat er meerdere keren was geschoten.

Doodstraf

Het politieonderzoek sleepte zich maanden voort. Toen de zaak eindelijk voorkwam, had Jansse direct door dat het goed mis was.

Jansse: 'Want het mag dan zo zijn dat de Zambianen graag ageren tegen hun Engelse koloniale verleden, maar als het om gebruiken in de rechtszaal gaat, zijn ze *old school*. Dus toen de aanklager en rechter een rode toga droegen, wist ik dat ze

er een delict van hadden gemaakt waarop de doodstraf staat. Dat die ook echt werd uitgesproken, begreep ik zodra de rechter de pen waarmee hij het vonnis ondertekende doormidden brak. Een oude traditie: een pen waarmee je ooit de doodstraf hebt ondertekend, mag je nooit meer gebruiken.'

Hanging by the neck until pronounced dead wegens de moord op Nkhata. Dat hing Jansse vanaf dat moment letterlijk boven het hoofd. Hij ging natuurlijk in hoger beroep. Maar voordat zijn zaak door de hogere rechter kon worden behandeld, kropen er jaren voorbij. Al die tijd zat hij in overbevolkte gevangenissen, waar met regelmaat van de klok geïnterneerden stierven aan mishandeling en dysenterie. Jansse: 'Als ik toen, daar in die rechtszaal, had geweten dat het nog jaren ging duren voordat ik weer vrij was, dan had ik het niet allemaal zo goed doorstaan. Ik leefde steeds toe naar elke nieuwe wending: de rechtszittingen, brieven van mijn ouders, de visites van mijn Nederlandse advocaat.'

Die advocaat was mr. Bob Vink van het Amsterdamse kantoor Vink, Veldman & Swier. Vink had al heel wat Nederlanders in buitenlandse gevangenissen bijgestaan en was een routinier in de problemen die zich daarbij voordoen. Jansse looft zijn advocaat: 'Hij was er altijd voor me. Hij heeft bergen voor me verzet.'

Het was ook Vink die mij in oktober 2004 benaderde. Hij wilde weten wat ik als rechtspsycholoog vond van de ooggetuigen

Toen de zaak eindelijk voorkwam, had Jansse direct door dat het goed mis was.

in de zaak tegen Jansse. Diens veroordeling stoelde voor een belangrijk deel op twee getuigen, die zeiden dat ze vanaf een afstand hadden gezien hoe Jansse met een geweer op de plaats delict rondsjouwde.

Waardeloze ooggetuigen

Ik bestudeerde hun verklaringen en was er al snel uit: zulke waardeloze ooggetuigen was ik niet eerder tegengekomen. Een van hen verklaarde dat de dader een zwart shirt droeg toen hij rond het huis van Mukake zou hebben geslopen. De andere zei dat de dader toch echt iets grijs aan had. Geen van de twee getuigen kwam met een beschrijving van het gezicht van de schutter. Gek, want de doorsnee ooggetuige weet zeker zes of zeven gelaatskenmerken van een dader te noemen. Nog zoiets merkwaardigs: de ooggetuigen bekeerden met stelligheid dat ze Jansse hadden gezien bij het huis van Mukake. Maar als je zo'n waarneming vanaf een afstand doet, moet de belichting minimaal vijf lux zijn. Vijf lux heb je misschien nog net als de zon ondergaat. De schietpartij vond echter plaats rond half tien, toen het inmiddels aardedonker was in West-Lusaka. En dan: een getuige verklaarde dat hij één schot had gehoord. De patholoog-anatoom vond echter meerdere kogels in het lichaam van Nkhata.

De andere zei dat de dader toch echt iets grijs aan had.

Nog een probleem: de ooggetuigen en andere buurtgenoten stonden voor het huis van Mukake toen de politie de half bewusteloze Jansse meenam naar de plaats delict. De getuigen beschrijven wat er vervolgens gebeurde: 'Toen ze Jansse brachten, begonnen mensen te schreeuwen *hij is het, hij is het! Hij is degene die de vrouw heeft doodgeschoten!*' De ooggetuigen beïnvloedden elkaar dus en zodoende was er geen sprake van onafhankelijke verklaringen.

Motief?

Best mogelijk dat een blanke man Lilian Nkhata doodschoot. Hoeveel blanken zijn er in Lusaka? Niet veel, dat is waar. Volgens de officiële statistieken gaat het om een halve procent van de bevolking. Maar die bestaat uit 1,6 miljoen mensen. Zeg dat een kwart van hen valt in de categorie van de jongere mannen. Dan komen nog altijd 2000 mannen in aanmerking als potentiële schutter. De a priori kans dat Jansse de schutter was, bedraagt derhalve 1 uit 2000. Niettemin: de politie vond de aanwezigheid van Jansse in de buurt van de plaats delict zo verdacht, dat zij

geen verdere naspeuringen deed naar andere blanken in de omgeving van Mukake's huis.

Wat zou dan het motief geweest kunnen zijn? Dat was een vraag waaraan de rechters voorbij gingen. Ze namen aan dat Jansse te veel had gedronken en met zijn geweer in het wilde weg was gaan schieten. Ze vonden het tekenend dat Jansse zich niets meer kon herinneren van wat er na zijn arrestatie was gebeurd. Dat Jansse een forse hersenkneuzing opliep omdat hij werd mishandeld – het litteken op zijn schedel getuigt er nog steeds van – en daarom weinig meer wist van de avond, zagen de rechters over het hoofd.

Ik vraag aan Jansse wat er achter de moord op Lilian Nkhata kan hebben gezeten. 'Ik weet het niet,' zegt hij. 'Later gingen er geruchten dat Nkhata een relatie zou hebben gehad met een vent die in gestolen auto's handelde. Ze hadden ruzie gekregen. Best mogelijk dat je het in die sfeer moet zoeken.'

Geen PTSS

Toen de zaak in hoger beroep kwam, probeerde advocaat Vink aandacht te vragen voor de wankelende ooggetuigen. Ook probeerde hij het rapport van een gerenommeerd expert op het terrein van ballistiek in te brengen. Deze expert had het wapen van Jansse, de kogelinslagen in de deur en de wonden van Nkhata bestudeerd. Jansse kan onmogelijk geschoten hebben, luidde zijn conclusie. De schutter had linkshandig geschoten, terwijl Jansse rechtshandig is. Bovendien was het wapen van Jansse van een zwaar kaliber. Zo zwaar dat het hoofd van Nkhata er finaal vanaf zou zijn geschoten als Jansse daar achter die deur had gestaan en had gevuurd. De hogere rechter hield het ballistische rapport buiten de zaak. De ooggetuigen vond hij solide genoeg. De doodstraf werd bekrachtigd. Jansse: 'Schrone troost: de doodstraf was al sinds een tijdje niet meer uitgevoerd in Zambia.'

Maar evenzogoed was zijn perspectief voortaan wel levenslange opsluiting in een Zambiaanse gevangenis. Dat komt behoorlijk in de buurt van een doodstraf vanwege de ziektes en het geweld die er aan de orde van de dag zijn.

Via een diepvrieskip wist Jansse een cameraatje de gevangenis in te smokkelen. Heimelijk maakte hij er foto's mee. Tijdens het college laat hij ze zien. Ze zijn niet van topkwaliteit, maar wat we te zien krijgen is duidelijk genoeg: bewakers, pispotten, stapel-

Jansse kan onmogelijk geschoten hebben, luidde zijn conclusie.

bedden, hoge muren met prikkeldraad erop, een binnenplaats waar de zon vrij spel heeft, een waterpomp enzomeer. Ondertussen vertelt Jansse: 'Die bewaker was een rotzak. Deze gevangene heeft later zelfmoord gepleegd. Van dit water kon je niet drinken, want dan werd je ziek. Dit is een cel voor twee mensen, maar we zaten er met z'n zessen.'

De verwarring bij de studenten groeit met elke nieuwe foto. Ze zijn opgevoed met het idee dat je een zware Post Traumatische Stress Stoornis (PTSS) overhoudt aan langdurige gevangenschap.

***Van dit water kon je
niet drinken, want
dan werd je ziek.***

Ze hebben de lijstjes uit de psychiatrische vakliteratuur in hun hoofd. Mensen die bloot hebben gestaan aan fysieke en psychische intimidatie, die in isolatie hebben gezeten, doden hebben gezien, honger hebben geleden, ontberingen hebben moeten doorstaan, onzeker waren over of ze het er levend zouden afbrengen, ja die mensen krijgen nachtmerries en alle andere symptomen van PTSS. Jansse tegen de studenten: 'De laatste nachtmerrie had ik toen ik zes was.' Hoe kan dat?

Commando

Dat Jansse zijn ellende zo goed doorstond, heeft met een aantal dingen te maken. Om te beginnen was hij getraind als commando. Als ex-commando wist hij hoe je rake klappen kunt uitdelen. Een groot risico in Afrikaanse gevangenissen is dat je sterft door de hand van een medegevangene. Al op de tweede dag zette Jansse de toon door een medegevangene die het op zijn eten had voorzien voor het oog van alle anderen af te tuigen. Vanaf dat moment was voor iedereen duidelijk dat er niet met hem viel te sollen.

Wat ook een belangrijke rol speelde, is dat Jansse werd gesteund door vrienden, zijn ouders en zijn advocaat. Ze voorzagen hem van voedsel, en van geld en oefenden voortdurend druk uit op de Zambiaanse autoriteiten.

En dan was er iets dat je goed op sommige foto's kunt zien: Jansse bij het waterreservoir, Jansse bij een computer, Jansse bij een schoolbord. Hij vertelt: 'Ik probeerde zinvolle dingen te doen. Zo gaf ik aan medegevangenen computerles. We gebruikten daarvoor afgeschreven computers. Ook probeerde ik samen met mijn medegevangenen het hele watersysteem te verbeteren. Iedereen zag dat de omstandigheden daardoor verbeterden. Dat leverde me krediet op.'

Saboteren

Zijn verhaal doet denken aan het onderzoek van de Duitse arts Andreas Maercker naar het lot van politieke gevangenen in de DDR. In deze groep trof Maercker relatief lage percentages PTSS aan. De verklaring ervoor is dat de meesten van hen betekenis konden geven aan hun verblijf in de gevangenis. Dat vergde een ragfijn spel van mee- en tegenwerken. Jansse kent het: 'Omdat ik computerles gaf, dacht de directie dat ik een expert was. Toen ze een probleem hadden met hun gevangenenadministratie werd ik erbij geroepen. Ik heb toen de harde schijf geformatteerd zodat hun informatie in rook opging. Want dat is wat ik deed: in de pas lopen als ze keken en saboteren als ze niet keken.'

Aldus probeerde Jansse controle te krijgen over zijn situatie. Hij wist ook hoe het gevangenen verging die de moed opgaven. 'Dan gingen ze in een hoekje zitten, aten en dronken niet meer en na een paar dagen werden ze horizontaal in een laken afgevoerd.' Wat hij hier schetst is een variant van wat in jargon 'aan-geleerde hulpeloosheid' heet. Dat is een fenomeen dat vele malen is aangetoond in laboratoria, maar ook in de ondervragingsruimtes zoals die van Guantanamo Bay. Het komt erop neer dat proefdieren of gevangenen afglijden in een fatale apathie zodra ze de ellendige gebeurtenissen waaraan ze blootstaan als onbeheersbaar gaan ervaren.

Zo'n hulpeloze toestand probeerde Jansse dus te voorkomen door voortdurend initiatieven te ontplooien. En zo verging de tijd. Totdat advocaat Vink er met een reeks van juridische en diplomatieke huzarenstukjes in slaagde om Jansse naar Nederland te halen. Probleem was dat Nederland geen uitleveringsverdrag had met Zambia. Met lobbyen en druk uitoefenen wist Vink daarin verandering te brengen. Uiteindelijk boog het Arnhemse hof zich over de zaak. Jansse kon uitgeleverd worden, maar dat ging enkel onder de voorwaarde dat hij nog een tijdje zou vastzitten in Nederland.

Zo kwam het dat op een dag twee marechaussees Jansse kwamen ophalen in Lusaka. Ze escorteerden hem naar een Nederlandse gevangenis. Jansse: 'Mijn hernieuwde kennismaking met Nederland was niet al te vrolijk. Het was er stervenskoud toen we aankwamen op Schiphol. Ik kroop met twee fleece truien over elkaar tegen de verwarmingsradiator aan.'

Jansse zat nog een jaartje in de gevangenis. Daarna mocht hij

***Dat vergde een ragfijn spel
van mee- en tegenwerken.***

met een enkelbandje om werkervaring op doen. Hij ging werken bij een tuinder en was blij. Want de Nederlandse gevangenis was geen onverdeeld genoeg geweest. Jansse: 'De cipiers kenden mijn achtergrond niet. Voor hen was ik een crimineel en zo werden mijn familie en ik ook behandeld.' Inmiddels is hij al weer twee jaar een vrij man.

Wraak

In Alexandre Dumas' roman *De Graaf van Montecristo* zit de jonge zakenman Edmond Dantès jaren eenzaam achter de tralies nadat anderen hem erin hebben geluisd. Dantès overweegt zelfmoord te plegen. Hij laat dat voornemen echter varen, zodra hij mogelijkheden voor een ontsnapping begint te zien. Wat hem ook op de been houdt, is wraak. Hij wil de rekening vereffenen met de mannen door wiens toedoen hij onschuldig in de gevangenis zit. *De Graaf van Montecristo* is talloze malen verfilmd en het idee dat onterecht veroordeelden gedreven worden door wraak, maakt inmiddels deel uit van onze collectieve psychologie.

We staan buiten. Het college is voorbij. Ik vraag Jansse of hij vol zit met wraak tegen de Zambianen. Welnee, antwoordt hij. Hij heeft nog steeds contact met de gevangenisbewaker die hem hielp met het organiseren van computerlessen. En hij zou over een tijdje best wel weer terug willen naar Zambia.

Boos? Niet op de Zambianen. Wel op een paar Nederlandse diplomaten. Jansse vertelt hoe zij probeerden Jansse als informant te laten werken voor de inlichtingendienst. Dat klinkt gek, maar Nederland was en is een belangrijke donor van Zambia. In de gevangenis zaten naast verkrachters en moordenaars ook gewezen

politici die kennis hadden over de besteding van Nederlandse ontwikkelingsgelden. Het idee was dat Jansse informatie zou inwinnen bij hen. Dat is wat hij deed. Het werd hem bijna fataal, vertelt Jansse, want de om-

gang van de diplomaten met de vertrouwelijkheden die Jansse naar buiten smokkelde was hoogst amateuristisch. Binnen de kortste keren waren de Zambiaanse autoriteiten op de hoogte van wat er gebeurde. Dat deed zijn zaak geen goed. Ja, Jansse is boos, maar dan wel op deze diplomaten.

Ja, Jansse is boos, maar dan wel op deze diplomaten.

Er is een theorie die zegt dat optimisme overlevingswaarde heeft. Stel je voor dat we permanent zouden moeten leven met de ge-

dachte dat ons einde onverbiddelijk nadert. We zouden het bijltje er bij neer gooien. Optimisme behoedt ons daarvoor en een onderdeel daarvan is dat we uitstekend in staat zijn om nare dingen te negeren. Dat is waarom bijvoorbeeld patiënten die in een rolstoel terecht komen, vaak binnen de kortste keren weer hun leven weten te waarderen. Dat is waarom mensen in het algemeen – en in weerwil van wat veel psychiatrische handboeken ons voorhouden – rampen redelijk goed doorstaan. Sommigen zijn virtuoos in hun optimisme.

Jansse vliegt vanavond nog naar Italië. Hij heeft inmiddels een eigen zaak en importeert bomen en planten. Hij vertelt er met zo'n aanstekelijke geestdrift over dat je het echt begint te snappen. Jansse behoort tot de groep van de aartsoptimisten. Altijd kansen zien, altijd doorgaan, altijd doen. Ja, er is een leven na de doodstraf.

We zijn uitstekend in staat om nare dingen te negeren.

Literatuur

- Zonneveld, M. (2005). Reddeloos in Zambia. *Vrij Nederland*, 22 januari, 32-35.
- Dumas, A. (1844/2010). *De graaf van Montecristo* (vertaling J. Mysjkin). Utrecht: Veen.
- Ehlers, A., Maercker, & A., Boos, A. (2000). Posttraumatic stress disorder following political imprisonment: The role of mental defeat, alienation, and perceived permanent change. *Journal of Abnormal Psychology*, 109, 45-55.
- Sharot, T. (2011). The optimism bias. *Current Biology*, 21, 941-945.